

MATEUSZ ŚWIETLIICKI

PRZYJACIELE I/LUB WROGOWIE.
OBRAZY RELACJI POLSKO-UKRAIŃSKICH
W KANADYJSKIEJ PROZIE HISTORYCZNEJ
DLA DZIECI I MŁODZIEŻY

Współcześnie w centrum dyskursów mnemonicznych ukraińskiej diaspory w Kanadzie znajdują się wydarzenia transkontynentalne, łączące Ukrainę z Kanadą. Do najważniejszych należy doświadczenie pierwszych osadników z Galicji, Bukowiny i Zakarpacia z przełomu XIX i XX wieku i internowanie Ukraińców przez rząd Kanady w czasie I wojny światowej¹. Jednakże do repozytorium ukraińsko-kanadyjskiej pamięci kulturowej należy także dwudziestowieczna historia Ukrainy, której komemoracja jeszcze do niedawna była zakazana przez sowiecką władzę, lecz w Ameryce Północnej kultywowana. Mowa tu zarówno o Hołodomorze, wywołanym przez sowiecką władzę pod wodzą Józefa Stalina ludobójczym² Wielkim Głodzie (1932-1933), jak i walce kontrowersyjnej Ukraińskiej Armii Powstańczej o niezależną państwowość w czasie II wojny światowej. Głoszenie narracji o niewyobrażalnych cierpieniach

---

Dr hab. MATEUSZ ŚWIETLIICKI, prof. UW – Uniwersytet Wrocławski, Instytut Filologii Angielskiej, Zakład Literatury i Kultury Amerykańskiej, kierownik Pracowni Literatury oraz Kultury Dziecięcej i Młodzieżowej (IFA); e-mail: mateusz.swietlicki@uwr.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7009-3837>.

¹ Warto w tym miejscu zauważyć, że polscy bohaterowie pojawiają się w ukraińsko-kanadyjskich powieściach poświęconych imigracji z przełomu XIX/XX wieku. Mimo że w *Lesia's Dream* Laury Langston (2003) i *Andrei and the Snow Walker* Larry'ego Warwaruka (2002) Polacy przedstawiani są jako okrutni panowie i tylko w pierwszej z nich obecny jest pozytywny obraz właściciela ziemskiego, który pożycza tytułowej Lesi pieniądze umożliwiając jej rodzinie emigrację do Kanady. Wszystkie cytaty z tekstów w językach innych niż polski i niedostępnych w przekładzie w niniejszym artykule w tłumaczeniu autora.

² Do roku 2023 Hołodomor został uznany za ludobójstwo przez Ukrainę, 33 inne kraje, Parlament Europejski i 35 z 50 stanów USA.

Ukraińców było z jednej strony odpowiedzią na szerzącą się w Ameryce Północnej w okresie zimnej wojny sowiecką propagandę, z drugiej wynikało z potrzeby utrzymania pamięci o ukraińskich ofiarach i bohaterach, w tym dipisów osiadłych w Kanadzie.

Pisząc o Europie Środkowo-Wschodniej, Timothy Snyder określa ją mianem „skrwawionych ziem”, „które znalazły się pod jurysdykcją policji zarówno niemieckiej – jak i sowieckiej, oraz na których między rokiem 1933 a 1945 prowadzono w pewnym okresie politykę masowych zabójstw”³. Jak zauważa amerykański historyk, dla Józefa Stalina i Adolfa Hitlera Ukraina stanowiła obszar, który dzięki surowcom naturalnym miał „im pozwolić złamać zasady tradycyjnej ekonomii, wyrwać swoje kraje z ubóstwa i izolacji oraz ukształtować kontynent na własny obraz”⁴. Za rządów obu dyktatorów to właśnie w „Ukrainie zginęło więcej ludzi niż gdziekolwiek indziej na skrwawionych ziemiach, w Europie czy na całym świecie”⁵. Mimo że większość ofiar Stalina i Hitlera nie została zamordowana w Auschwitz i innych nazistowskich obozach, to „[z]djęcia i filmy z niemieckich obozów koncentracyjnych były wszystkim, co większość ludzi Zachodu poznała w związku z masowymi zbrodniami”⁶. Nie dziwi więc, że – jak stwierdza polsko-niemiecki historyk Grzegorz Rossoliński-Liebe – popularyzowana przez ukraińskich dipisów w Ameryce Północnej „[p]amięć ukraińskiej diaspory o II wojnie światowej została ukształtowana przez dwa powiązane ze sobą elementy – heroizację i wiktymizację – które w konsekwencji sprawiły, że wszyscy Ukraińcy stali się albo bohaterami (walki o niepodległość narodową), albo ofiarami (innych reżimów lub ideologii)”⁷. Dopiero w ostatnich latach pojawiły się badania historyków dotyczące uwikłanych ról pełnionych przez Ukraińców w czasie II wojny światowej wykraczające poza kategorie ofiary, oprawcy, bohatera czy świadka, jak również ich trudne relacje z Żydami i Polakami⁸. Zajmując

³ Timothy Snyder, *Skrwawione ziemie: Europa między Hitlerem a Stalinem*. Tłum. Bartłomiej Pietrzyk. (Kraków: Nowy Horyzont, 2018), 470.

⁴ Snyder, *Skrwawione ziemie*, 45.

⁵ Snyder, *Skrwawione ziemie*, 45.

⁶ Snyder, *Skrwawione ziemie*, 17.

⁷ Grzegorz Rossoliński-Liebe, „Holocaust Amnesia. The Ukrainian Diaspora and the Genocide of the Jews”, w: *Holocaust and Memory in Europe*, red. Thomas Schlemmer i Alan E. Steinweis (Berlin–Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2016), 127.

⁸ Zob. John-Paul Himka, „Ukrainian Collaboration in the Extermination of the Jews During the Second World War: Sorting Out the Long-Term and Conjunctural Factors”, w: *The Fate of the European Jews 1939–1945: Continuity or Contingency? Studies in Contemporary Jewry XIII*, red. Jonathan Frankel (New York: Oxford University Press, 1997), 170–189; John-Paul Himka, „A Central European Diaspora under the Shadow of World War II: The Galician Ukrainians in

się historią naszego regionu nie sposób nie wziąć pod uwagę niejednokrotnie liminalnego charakteru kategorii ofiara/oprawca (zazwyczaj przedstawianych jako binarne) i uwikłanej (*implicated*) pozycji osób, które w sposób bezpośredni lub pośredni współpracowały z nazistami i/lub sowietami, by ocalić siebie i swoich bliskich⁹. Uwikłanie, pozycja wykraczająca poza bycie ofiarą/oprawcą, jak pisze Michael Rothberg, „występuje w różnych formach: opisuje beneficjentów i potomków, współsprawców i sprawców, a nawet może dotyczyć ludzi, którzy mieli wstrząsające doświadczenia traumy wiktyimizacji”¹⁰.

Na przestrzeni ostatnich kilku dekad kanadyjscy i amerykańscy pisarze pochodzenia ukraińskiego – jak również ci niemający bezpośrednich związków z Ukrainą – wprowadzili ową tematykę do literatury pisanej po angielsku – co ciekawe, głównie tej skierowanej do młodych czytelników. W końcu, jak zauważa Rothberg w prologu książki *Pamięć wielokierunkowa. Pamiętanie Zagłady w epoce dekolonizacji*¹¹, „jeden z najbardziej palących problemów współczesnych społeczeństw wielokulturowych [to]: w jaki sposób myśleć o relacji między historiami wiktyimizacji różnych grup społecznych”¹². Powieści historyczne takich kanadyjskich pisarek, jak Marsha Forchuk Skrypuch, Lisa

---

North America”, *Austrian History Yearbook*, nr 37 (2006): 17–31; John-Paul Himka, „The Reception of the Holocaust in Postcommunist Ukraine”, w: *Bringing the Dark Past to Light. The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*, red. John-Paul Himka i Joanna B. Michlic (Lincoln: University of Nebraska Press, 2013), 626–653; John-Paul Himka, *Ukrainian Nationalists and the Holocaust: OUN and UPA's Participation in the Destruction of Ukrainian Jewry, 1941–1944* (Stuttgart–Hannover: Ibidem-Verlag, 2021); Myroslav Shkandrij, *Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956* (New Haven–London: Yale University Press, 2015); Grzegorz Rossoliński-Liebe, „Celebrating Fascism and War Criminality in Edmonton. The Political Myth and Cult of Stepan Bandera in Multicultural Canada”, *Kakanien Revisited* 12 (2010): 1–16; Grzegorz Rossoliński-Liebe, „Holocaust Amnesia. The Ukrainian Diaspora and the Genocide of the Jews”, w: *Holocaust and Memory in Europe*, 107–143; Andreas Umland i Yuliya Yurchuk, „Introduction: The Organization of Ukrainian Nationalists and European Fascism During World War II”, *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society* 6 (1) (2020): 181–203; Anna Wylęgała, „Entangled Bystanders: Multidimensional Trauma of Ethnic Cleansing and Mass Violence in Eastern Galicia”, w: *Trauma, Experience and Narrative in Europe after World War II*, red. Ville Kivimäki i Peter Leese (London: Palgrave Macmillan, 2022), 119–149; Mateusz Świetlicki, *Next-Generation Memory and Ukrainian Canadian Children's Historical Fiction: The Seeds of Memory* (New York–London: Routledge, 2023).

⁹ Michael Rothberg, *The Implicated Subject: Beyond Victims and Perpetrators* (Redford: Stanford University Press, 2019), 20.

¹⁰ Rothberg, *Implicated*, 200. O uwikłanych podmiotach w prozie Marshy Forchuk Skrypuch piszę w rozdziale piątym monografii *Next-Generation*.

¹¹ Rothberg odnosi się do badań Waltera Benna Michaela. Michael Rothberg, *Pamięć wielokierunkowa. Pamiętanie Zagłady w epoce dekolonizacji*, tłum. Katarzyna Bojarska (Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, 2015).

¹² Rothberg, *Pamięć wielokierunkowa*, 14.

Grekul i Kathy Kacer¹³ czy Amerykanek Amandy McCriny¹⁴ i Erin Litteken¹⁵, cieszą się sporą popularnością i wpływają na kształtowanie pamięci kolejnych pokoleń nie tylko Kanadyjczyków i Amerykanów, ale także, biorąc pod uwagę liczne przekłady ich powieści, czytelników w innych krajach. Po krótkim przedstawieniu różnic w dyskursach pamięciowych Polski i Ukrainy, w niniejszym artykule skupię się na przybliżeniu mało znanych w Polsce książek Skrypuch i Grekul, które wpisują się w ramy tego, co Marek Oziewicz, opierając się na terminie Snydera, określa mianem „prozy skrwawionych ziem”¹⁶. Pozwoli mi to na pokazanie głównych sposobów przedstawiania w kanadyjskiej literaturze dziecięcej i młodzieżowej relacji polsko-ukraińskich.

POLSKO-UKRAIŃSKI KONFLIKT PAMIĘCI

„Pamięć zbiorowa – jak stwierdza Michael Rothberg – jest wielowarstwowa, ponieważ jest wysoce zapośredniczona i ponieważ grupy odgrywają istotną rolę w ponawianych próbach artykulacji wspomnień, rzadko świadomie czy umyślnie”¹⁷. Polityka mnemoniczna na samych skrwawionych ziemiach do odzyskania przez nie niepodległości wyglądała inaczej niż w kręgach diaspory. Dopiero po tym fakcie, w Ukrainie i Polsce, przez lata przemilczane – a w Ameryce Północnej kultywowane – doświadczenia ofiar totalitaryzmu wreszcie mogły wejść do repozytorium pamięci kulturowej obu krajów. Obok katastrofy

---

¹³ Tematyce ukraińskiej poświęcona jest powieść *Louder than Words*. Zob. Kathy Kacer, *Louder than Words* (Toronto–Berkeley: Annick Press, 2020).

¹⁴ W tym kontekście szczególnie istotne są powieści *Traitor* i *The Silent Unseen*. Zob. Amanda McCrina, *Traitor* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2020); Amanda McCrina, *The Silent Unseen* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2022).

¹⁵ Mimo że utwory tej popularnej amerykańskiej pisarki nie są promowane jako książki dla młodzieży, *The Memory Keeper of Kyiv* (2022; w polskim przekładzie *Strażniczka wspomnień*) znalazła się na liście książek o Hołodomorze polecanych dla uczniów szkół średnich przez HREC Education. Co więcej, recenzje publikowane online świadczą o crossoverowym charakterze obu tekstów Litteken. W kontekście niniejszego artykułu warto podkreślić, że wydana niedawno powieść *The Lost Daughters of Ukraine* (2023) obok utworów Amandy McCriny – powieści *Traitor* (2020) i *The Silent Unseen* (2022) oraz opowiadań „The Lucky Ones” (2022) i „Mr. Lasko Goes to L’viv” (2022) – jest jedyną amerykańską książką popularną poświęconą trudnym relacjom Polaków i Ukraińców i skomplikowanej spuściźnie UPA. Analiza utworów Litteken i McCriny wykracza poza wąskie ramy niniejszego artykułu.

¹⁶ Marek Oziewicz, „Bloodlands Fiction: Cultural Trauma Politics and the Memory of Soviet Atrocities in *Breaking Stalin’s Nose*, *A Winter’s Day in 1939* and *Between Shades of Gray*”, *International Research in Children’s Literature*, nr 9 (2) (2016): 146–161.

¹⁷ Rothberg, *Pamięć wielokierunkowa*, 35–36.

w Czarnobylu, którą Tamara Hundorowa w *Postczarnobyłskiej bibliotece* (2005) określa mianem wydarzenia przełomowego dla ukraińskiej kultury, „osią napędową literatury doby transformacji ustrojowej” była pamięć zbiorowa o wcześniejszych traumach, głównie Hołodomorze oraz II wojnie światowej¹⁸. Po latach komunistycznych represji zbrodnie nazistów i Sowietów, którzy w 1939 roku napadli na Polskę – w tym na obszary obecnie znajdujące się w granicach Ukrainy – rozpoczynając II wojnę światową, od ponad trzech dekad stanowią też oś napędową polskiej polityki pamięciowej.

Jak zauważa polska literaturoznawczyni Agnieszka Matusiak, „[n]iewyrażalna skala przemocy totalitarnej pozostawiła tych, którzy przeżyli jej skrajnie arozumową destrukcyjność, w komunikacyjnej próżni ‘pomiędzy’ możliwością a niemożliwością mówienia o doznanym doświadczeniu”¹⁹. Obok pamięci o Holokauście, zesłaniach na Syberię i czystkach etnicznych Stalina i Hitlera, w polskich i ukraińskich dyskursach mnemoniczych po 1989/1991 roku zaczęto mówić o potrzebie rewizji historii relacji Polaków i Ukraińców. W końcu II „wojna rozpętała konflikty międzyetniczne, które były podsycane przez dziesięciolecie okresu międzywojennego”²⁰. Dojście do porozumienia okazało się szczególnie trudne w ocenie 1) dyskryminacji doznanej przez pięć milionów Ukraińców mieszkających w II RP (w tym pacyfikacji), 2) przeprowadzonej przez frakcję Bandery Ukraińskiej Organizacji Nacjonalistycznej i Ukraińską Armię Powstańczą (UPA) zbrodni wołyńsko-galicyjskiej na polskiej ludności (1943-1945), w której zabito – według różnych danych – od 50 do 100 tysięcy polskiej ludności cywilnej, 3) odwetowych ataków na ukraińskie wsie – od 10 do 15 tysięcy ofiar – oraz 4) Akcji „Wisła” w powojennej Polsce, w ramach której przesiedlono i zmuszono do asymilacji ponad 140 tysięcy Ukraińców²¹.

---

¹⁸ Agnieszka Matusiak, *Wyjść z milczenia: dekolonialne zmagania kultury i literatury ukraińskiej XXI wieku z traumą posttotalitarną* (Wojnowice–Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej, 2018), 37.

¹⁹ Matusiak, *Wyjść z milczenia*, 12.

²⁰ Yuliya Yurchuk, *Reordering of Meaningful Worlds: Memory of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army in Post-Soviet Ukraine* (Stockholm: Stockholm University, 2014), 49; por. Timothy Snyder, *Rekonstrukcje narodów. Polska, Ukraina, Litwa i Białoruś 1569-1999*, tłum. Magda Pietrzak-Merta. (Sejny: Pogranicze, 2006), 153–199.

²¹ Alexander J. Motyl, *The Turn to the Right: The Ideological Origins and Developments of Ukrainian Nationalism, 1919–1929* (New York: Columbia University Press, 1980); Snyder, *Rekonstrukcje*; Grzegorz Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*. (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2011); Grzegorz Motyka, *Wołyń ’43* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016); Grzegorz Motyka, *Akcja „Wisła” ’47. Komunistyczna czystka etniczna* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023); Andrij Portnow, „Kontekstualizatsiia Stepana Bandery”,

„Dynamika pamięci [...] nie podlega logice sumy zerowej, ale jest generatywna: konflikt wspomnień wytwarza więcej, a nie mniej pamięci” – zauważa Rothberg²². Chociaż dogłębna i przekrojowa analiza dyskursów mnemonicznych Polski i Ukrainy wychodzi poza wąskie ramy niniejszego artykułu, należy przypomnieć, że od 1991 roku oba kraje aktywnie współpracują nad wypracowaniem dialogu historycznego. Mimo to ocena działań UPA i przeprowadzonej na Wołyniu i w Galicji „akcji antypolskiej” stanowi kość niezgody i można ją określić mianem głównej osi konfliktu polsko-ukraińskiej pamięci. Podczas gdy w Polsce ukazują się teksty kultury przedstawiające okrucieństwa z 1943 roku, takie jak film *Wołyń* (2016) Wojciecha Smarzowskiego²³ czy *Saga Wołyńska* (2022-2024) Joanny Jax, w Ukrainie wydawane są książki ukazujące UPA głównie jako bohaterów i ofiary²⁴. Zarówno w Polsce, jak i w Ukrainie problematyczna okazała się także kwestia współdziałania w antyżydowskich pogromach i kolaboracja²⁵.

Warto w tym miejscu przywołać słowa Rothberga, że „debaty dotyczące pamięci zbiorowej i grupowej tożsamości są przede wszystkim formą walki z niesprawiedliwością uznania, walki o to, czyja historia i kultura zostaną przyjęte”²⁶. Grzegorz Motyka pisząc o rzezi wołyńsko-galicyskiej, stosuje termin „ludobójstwo” i dowodzi, że akcja była zaplanowana przez OUN-B i UPA. Ukraiński historyk Andrij Potow wyróżnia za to trzy najczęściej spotykane w jego ocenie podejścia panujące w Ukrainie: pierwsze – to zaprzeczanie

---

w: *Strasti za Banderou*, red. Tarik Cyril Amar, Ihor Balyns'kyi i Yaroslav Hrytsak (Kijów: Hrani-T, 2010), 388–393; Myroslav Shkandrij, *Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology, and Literature, 1929-1956* (New Haven–London: Yale University Press, 2015); Anna Wylęgała, „Bohaterowie czy kolaboranci? Pamięć o UPA na Ukrainie Zachodniej”, w: *20 lat rzeczywistości poradzieckiej. Spojrzenie socjologiczne*, red. Małgorzata Głowacka-Grajper i Robert Wyszynski (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012), 134–154; Anna Wylęgała, „The Absent ‘Others’: A Comparative Study of Memories of Displacement in Poland and Ukraine”, *Memory Studies* 2015: 1–17; Anna Wylęgała, „Co jest nie tak? Raz jeszcze o polskoukraińsko-żydowskim trójkącie”, *Kultura Liberalna*, 02.08.2018, <https://kulturaliberalna.pl/2018/08/02/wylegala-polityka-historyczna-ukraina-pamiec-wolyn/>; Anna Wylęgała, „Entangled Bystanders”, 119–149.

²² Rothberg, *Implicated*, 122.

²³ Justyna Tabaszewska, *Pamięć afektywna* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2022), 196–209. Na temat polskiej polityki pamięciowej zob. Maria Kobielska, *Polska kultura pamięci w XXI wieku: dominanty. Zbrodnia katyńska, powstanie warszawskie i stan wojenny* (Warszawa: IBL PAN, 2016).

²⁴ Zob. Liubow Zahorovs'ka, *#MoyaUPA* (Lwów: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2022). Warto jednak podkreślić, że – jak zauważa Anna Wylęgała – ukraińska „pamięć lokalna [o UPA i OUN] nie jest bynajmniej jednolita: przyjmuje różną postać w zależności od pochodzenia społecznego, historii rodzinnej, a także wieku i wykształcenia” (Wylęgała, „Bohaterowie”, 134).

²⁵ O relacjach ukraińsko-żydowskich piszę w rozdziale piątym monografii *Next-Generation*.

²⁶ Rothberg, *Pamięć wielokierunkowa*, 42.

zbrodniom popełnianym przez UPA, drugie – to ich akceptacja przy założeniu „wybaczamy i prosimy o wybaczenie”, a trzecia – to znana z sowieckiej propagandy ocena UPA jako „niemieckich faszystowskich kolaborantów”²⁷. Jak zauważa Potow, można przy tym mówić o trzech stanowiskach dotyczących odpowiedzialności: „skrucha z warunkami lub skrucha warunkowa”, „częściowa skrucha, aby być jeszcze bardziej dumnymi” za wkład wniesiony przez UPA w walkę i niepodległość, i „przebaczenie i prośba o przebaczenie”, czyli zrównanie winy po obu stronach²⁸.

RELACJE UKRAIŃSKO-POLSKIE W ANGLOJĘZycznej LITERATURZE DLA DZIECI I MŁODZIEŻY

Mimo że tematyka trudnych relacji polsko-ukraińskich pojawia się w literaturach obu krajów, do tej pory nie doczekała się odpowiedniej reprezentacji w tekstach dla dzieci i młodzieży²⁹ – a przecież znaczenia popularnej i dostępnej prozy historycznej dla najmłodszych w kształtowaniu się pamięci kolejnego pokolenia nie da się przecenić³⁰. II wojna światowa i Holocaust pojawiły się w anglojęzycznej literaturze dziecięcej już w latach osiemdziesiątych XX wieku, lecz do niedawna większość książek miała charakter jednowymiarowy i operowała utartymi schematami³¹. W narracjach opartych na formule bezbronna ofiara i zdehumanizowany nazista/kolaborant nie było miejsca na opisy zbrodni Stalina i uwikłanych pozycji mieszkańców „skrwawionych ziem” – Ukraińcy zazwyczaj należeli do tej drugiej kategorii. Sytuacja była pokłosiem tego, że jak zauważa Snyder: „Żołnierze amerykańscy oraz

²⁷ Potow, *Kontekstualizatsiia*, 231.

²⁸ Potow *Kontekstualizatsiia*, 31; por. Yurchuk, *Reordering*, 53–54.

²⁹ Więcej na temat polskiej literatury dziecięcej poświęconej II wojnie światowej i problematyce Holocaustu zob. Krzysztof Rybak, *Obrazowanie Zagłady. Narracje holokaustowe w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2023) i Małgorzata Wójcik-Dudek, *W(y)czytać Zagładę. Praktyki postpamięci w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016).

³⁰ Hamida Bosmajian, *Sparing the Child: Grief and the Unspeakable in Youth Literature about Nazism and the Holocaust* (New York–London: Routledge, 2003); Adrienne Kertzer, *My Mother's Voice. Children, Literature, and the Holocaust* (Peterborough: Broadview Press, 2002); Kenneth B. Kidd, *Freud in Oz: At the Intersections of Psychoanalysis and Children's Literature* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2011), 181; Lydia Kokkola, *Representing the Holocaust in Children's Literature* (New York–London: Routledge, 2003); Sara L. Schwebel, *Child-Sized History: Fictions of the Past in U.S. Classrooms* (Nashville: Vanderbilt University Press, 2011); Świetlicki, *Next-Generation*.

³¹ Świetlicki, *Next-Generation*, 168–218.

brytyjscy nie dotarli na skrwawione ziemie i nie zobaczyli najważniejszych miejsc mordowania”³². Co istotne, „nie ujrzeli żadnych śladów zbrodni sowieckich, przez co zbrodnie stalinizmu udokumentowano dopiero po zakończeniu zimnej wojny i otwarciu archiwów”; nie poznali też „lokalizacji mordów niemieckich, w związku z czym ogarnięcie zbrodni hitlerowskich zajęło równie długi czas”³³. Zasadniczy wpływ na kształtowanie się angloamerykańskiego dyskursu mnemonicznego miała też antyukraińska propaganda sowiecka.

W ciągu ostatnich dwudziestu lat Marsha Forchuk Skrypuch, najpoczytniejsza obecnie kanadyjska autorka prozy historycznej dla dzieci, która znalazła się w 2022 roku na liście pisarzy zakazanych w Rosji przez Putina, przyczyniła się do popularyzacji innego obrazu ukraińskiej historii i relacji polsko-ukraińskich³⁴. Już w *Hope's War (Wojna nadziei, 2001)*³⁵, jej pierwszej powieści poświęconej Ukrainie i przeznaczonej dla nastoletnich czytelników, pojawia się odwołanie do Polski – Danylo, oskarżony o współpracę z nazistami bohater, wspomina życie „pod opresyjnym polskim rządem” przed 1939 rokiem³⁶. Do tematyki tej Skrypuch wróciła w wydawanych od 2010 do 2021 roku dwóch trylogiach dla dzieci, które osiągnęły niebywały sukces komercyjny w jej ojczyźnie i Stanach Zjednoczonych. Poszczególne tomy zostały przetłumaczone na kilka języków, w tym na francuski, portugalski, mandaryński i ukraiński³⁷ i dostępne są w większości północnoamerykańskich bibliotek szkolnych. Niestety, do tej pory nie ukazał się ich przekład na język polski.

Chociaż we wszystkich utworach Skrypuch pojawiają się Polacy, autorka skupia się na przybliżeniu anglojęzycznemu czytelnikowi okrucieństw popełnionych przez nazistów i Sowieców na „skrwawionych ziemiach”, przez co niuanse dotyczące skomplikowanych relacji polsko-ukraińskich schodzą w nich na dalszy plan. Najpopularniejsza powieść kanadyjskiej autorki, *Making Bombs for Hitler (Robiąc bomby dla Hitlera, 2012)*, w roku 2024 wydana w przekładzie na język ukraiński, opowiada o dziewięcioletniej Lidzie, dziewczynce

³² Snyder, *Skrwawione ziemie*, 17.

³³ Snyder, *Skrwawione ziemie*, 17.

³⁴ Por. Świetlicki, *Next-Generation*.

³⁵ Wcześniej Skrypuch opublikowała dwie książki obrazkowe o tematyce ukraińskiej. Zob. Świetlicki, *Next-Generation*, 20.

³⁶ Marsha Forchuk Skrypuch, *Hope's War* (Toronto: Dundurn Press, 2001), 84.

³⁷ Powieść *Stolen Child (Skradzione dziecko, 2010)* – w USA wydana pod tytułem *Stolen Girl (Skradziona dziewczynka, 2019)* – w przekładzie na ukraiński Yuliyi Lyubky ukazała się w 2023 roku nakładem wydawnictwa Knyhy 21. W roku 2024 ukazało się tłumaczenie *Making Bombs for Hitler* (2012). Przekład *Underground Soldier* (2014)/ *The War Below* (2018) jest w przygotowaniu.

ze wschodniej Ukrainy zesłanej do pracy przymusowej do Niemiec³⁸. Skrypuch wprowadza szereg bohaterów różnego pochodzenia, którzy walczą z Hitlerem i Stalinem, a jednym z nich jest Luka, protagonista *Underground Soldier* (*Podziemny żołnierz*, 2014)³⁹, który aktywnie współpracuje z ukraińskim podziemiem. To z jego narracji dowiadujemy się, że „[g]dy Hitler i Stalin byli po tej samej stronie między 1939 i 1941 [...] podzielili Polskę między siebie”⁴⁰. O dziejach Polski w tych latach autorka najczęściej pisze w *Don't Tell the Enemy* (*Nie mów wrogowi*, 2018)⁴¹, powieści inspirowanej losami Kateryny Sikorskiej i jej córki Krystii, które ukrywały trzech Żydów w trakcie Holokaustu. Akcja utworu rozgrywa się między 1941 a 1943 rokiem w fikcyjnej miejscowości Viteretz, wzorowanej, jak pisze w nocie autorskiej Skrypuch, na Podhajcach, mieście obecnie znajdującym się w obwodzie tarnopolskim, a przed II wojną światową będącym w granicach Polski. Z kontekstu przedstawionej historii dowiadujemy się, że przed wojną w Viteretz – miasteczku znacznie mniejszym niż Podhajce – mieszkało więcej Polaków i Żydów niż Ukraińców. Zaskakujący wydaje się więc fakt, że kanadyjska pisarka w tekście nie poświęca zbyt wiele uwagi relacjom polsko-ukraińskim. Skrypuch w następujący sposób wspomina zaś dyskryminację Ukraińców z czasów międzywojnia: „Kiedy polski rząd sprawował władzę, nałożył kontyngent na Ukraińców w zawodach i rzemiośle, więc większość z nich nie mogła sobie pozwolić na życie w mieście. Mogli być tylko rolnikami”⁴². W związku z represjami sytuacja na wsiach była zupełnie inna: „głównie biedni ukraińscy rolnicy z

---

³⁸ Marsha Forchuk Skrypuch, *Making Bombs for Hitler* (Toronto: Scholastic Canada, 2012). W kontekście przedstawienia relacji ukraińsko-polskich w *Making Bombs for Hitler* ważną postacią jest pochodząca ze Lwowa Natalia, mieszkająca z Lidą w jednym baraku. Pomimo że dziewczynka nie jest jej najbliższą przyjaciółką, ich relacje są ciepłe. Pod koniec powieści bohaterki ponownie spotykają się w obozie dla dipisów, gdzie planująca imigrację do Kanady lub Stanów Zjednoczonych Natalia ostrzega Lidę przed ryzykiem powrotu do Związku Sowieckiego: „Więc wolisz pojechać do kraju, o którym nic nie wiesz, zamiast do swojego starego domu?”, pyta Lida, w odpowiedzi słysząc: „Nie będę żyła pod rządami Stalina [...] Cztery lata Hitlera były wystarczająco złe” (Skrypuch, *Making Bombs*, 213). Słowa Natalii potwierdzają to, co wcześniej Lida usłyszała od miłej nauczycielki, Pani Zemluk: „Twój dom już nie istnieje. Poza tym byłaś robotnikiem dla nazistów. Jeśli wrócisz do Związku Sowieckiego, zostaniesz za to ukarana” (Skrypuch, *Making Bombs*, 201). W obawie przed sowietami Lida, tak jak Krystia, Maria i inne dzieci z obu trylogii Skrypuch, w końcu emigruje do Kanady. Por. Świetlicki, *Next-Generation*, 204–206.

³⁹ W Stanach Zjednoczonych powieść wydano jako *The War Below* (*Wojna pod ziemią*, 2018).

⁴⁰ Marsha Forchuk Skrypuch, *Underground Soldier* (Toronto: Scholastic Canada, 2014), 40.

⁴¹ W Stanach Zjednoczonych powieść wydano pod tytułem *Don't Tell the Nazis* (*Nie mów nazistom*, 2020).

⁴² Marsha Forchuk Skrypuch, *Don't Tell the Enemy* (Toronto: Scholastic Canada, 2018), 9.

kilkoma polskimi i żydowskimi rodzinami”⁴³. Warto podkreślić, że Krystia wspomina też sowieckie represje, których ofiarami była ludność polska: „Na początku okupacji Sowieci byli mili dla biednych, ale terroryzowali bogatych, czyli głównie Polaków. Wielu z nich zostało zabitych lub deportowanych do obozów pracy przymusowej na Syberii”⁴⁴.

Mimo że w utworze poruszona jest kwestia początkowej wiary ukraińskiego podziemia i OUN w możliwość współpracy z Niemcami, Skrypuch w *Don't Tell the Enemy* – jak również powieściach – nie pisze o ich antypolskich i antysemickich działaniach, co wpisuje się w dyskurs kultywowany przez ukraińską diasporę w okresie zimnej wojny⁴⁵. Jednakże biorąc pod uwagę wiek docelowych czytelników i czytelniczek książki, czyli amerykańskich i kanadyjskich dzieci w wieku 9–14 lat, których wiedza o dziejach Ukrainy i Polski jest zazwyczaj ograniczona, jak również wiek głównej bohaterki powieści, brak odwołań do problematycznej spuścizny OUN/UPA można wytłumaczyć podjętą przez Skrypuch próbą uproszczenia zawilej historii „skrwawionych ziem”.

W *Trapped in Hitler's Web (Uwięzieni w sieci Hitlera, 2020)* Skrypuch pokazuje Ukraińców i Polaków w czasie Holokaustu nie tylko jako ofiary Hitlera i Stalina, ale także podmioty uwikłane, o których pisze Rothberg⁴⁶. Maria, młodsza siostra Krystii, jest protagonistką kontynuacji *Don't Tell the Enemy*, która w październiku 1942 roku wraz z przyjacielem Nathanem ucieka z Viteretz do Lwowa, a następnie do Austrii. Co istotne, dziewczynka z własnej woli zgłasza się do pracy w III Rzeszy, by uratować przed nazistami swojego najlepszego przyjaciela, chłopca pochodzenia żydowskiego. Dzięki pomocy Krystii uzyskuje on ukraińskie dokumenty identyfikujące go jako Bohdan Sawchuk. Ponieważ prawdziwy Bohdan został zamordowany przez NKWD w 1941 roku, Nathan nie może czuć się bezpiecznie w swoim miasteczku, gdzie „naziści zabijali Żydów”⁴⁷. Mimo że dzieci zostają rozdzielone w trakcie podróży, dzięki pomocy Marii Nathanowi udaje się jako jednemu z niewielu galicyjskich Żydów przetrwać Holokaust. Maria trafia na farmę Frau Huber, na której do końca wojny wykonuje ciężką pracę. To właśnie w Austrii bohaterka poznaje inne ukraińskie i polskie dziewczęta wysłane na przymusowe roboty do III Rzeszy. Chociaż praca jest niewolnicza, Maria od razu zauważa,

---

⁴³ Skrypuch, *Don't Tell*, 9.

⁴⁴ Skrypuch, *Don't Tell*, 9.

⁴⁵ Więcej o polityce pamięciowej ukraińskiej diaspory w Kanadzie i współpracy ukraińskich żołnierzy z nazistami piszę w: Świetlicki, *Next-Generation*, 183–204.

⁴⁶ Por. Rothberg, *Implicated*.

⁴⁷ Marsha Forchuk Skrypuch, *Trapped in Hitler's Web* (New York: Scholastic, 2020), 1.

że dzięki naszywce P, identyfikującej ją jako Polkę ze względu na miejsce zamieszkania, traktowana jest trochę lepiej niż Ukrainki noszące znak OST, Ostarbeiter⁴⁸. Dzięki polskiemu obywatelstwu bohaterka może mieszkać w stodole Frau Huber, a nie w obozie z pozostałymi Ukrainkami.

W Austrii Maria szybko zaprzyjaźnia się z pochodzącą z Warszawy czternastoletnią Bianką⁴⁹. Chociaż bohaterka mówi wyłącznie po ukraińsku, już po pierwszej rozmowie z Bianką myśli: „dla mnie, polski brzmiał jak ukraiński mówiony z akcentem i chociaż nie wszystkie słowa były takie same, nie było mi trudno rozmawiać z kimś, kto mówił po polsku”⁵⁰. Dzięki zwróceniu uwagi na podobieństwa między językami – których większość czytelników i czytelniczek powieści nie zna – Skrypuch wydaje się podkreślać przyjazny charakter obecnych w jej prozie relacji polsko-ukraińskich. Bianka zostaje powiernicą bohaterki i jedyną osobą, której dziewczynka mówi o Nathanie. W odpowiedzi młoda Polka opowiada Marii o swojej szkolnej przyjaciółce Deborze, której rodzina „została zmuszona do opuszczenia domu na celowniku” i przetransportowana do warszawskiego getta⁵¹. Żydowskiej dziewczynce udało się uciec i udać do domu Bianki:

Byłam przerażona [...] Gdyby przyłapano nas na ukrywaniu jej, mama i ja mogłybyśmy zostać zastrzelone. Byłam sama, kiedy podeszła do naszych drzwi. Zamiast być odważną i wpuścić ją do środka, powiedziałam jej, że najpierw muszę zapytać mamę [...] Poprosiłam ją, żeby wróciła za godzinę. Kiedy mama wróciła do domu, była na mnie wściekła. Powiedziała, że gdyby było odwrotnie, Debora ukryłaby mnie od razu⁵².

W tym czasie dziewczynka została zabita przez nazistę, przez co Bianka wciąż ma wyrzuty sumienia: „Gdybym ją ukryła, gdy poprosiła, Debora mogłaby nadal żyć [...] To moje wahanie [ją] zabiło”⁵³. Mimo że polska przyjaciółka Marii nie pomogła Deborze, sąsiad doniósł do Gestapo i za karę Bianka wraz z mamą zostały zesłane na roboty przymusowe do Rzeszy. Co ciekawe, słysząc o doświadczeniu koleżanki, Maria nie odpowiada, tylko myśli: „Co

---

⁴⁸ Skrypuch, *Trapped*, 50.

⁴⁹ Chociaż w *Traitors Among Us (Wrogowie wśród nas, 2021)* nie pojawiają się polscy bohaterowie, Sophie, zagorzała zwolenniczka Hitlera, po wojnie posługuje się w obozie dla dipisów skradzionymi od Bianki dokumentami. Skrypuch, *Trapped*, 89.

⁵⁰ Skrypuch, *Trapped*, 42.

⁵¹ Skrypuch, *Trapped*, 72.

⁵² Skrypuch, *Trapped*, 73.

⁵³ Skrypuch, *Trapped*, 73.

mogłabym powiedzieć, żeby ją pocieszyć? Podobne straszne wydarzenia miały miejsce również w moim mieście. Naziści rządili terrorem i wszyscy żyliśmy w strachu”⁵⁴. Słowa te można odczytać jako próbę wykroczenia poza prostą kategorię ofiara-oprawca i zasygnalizowanie dziecięcemu czytelnikowi trudnych wyborów, których musieli dokonywać żyjący w ciągłym strachu mieszkańcy okupowanych skrwawionych ziem – w tym wypadku Ukraińcy i Polacy. W końcu „[p]od okupacją każda osoba musiała podejmować osobiste decyzje i wybory”⁵⁵.

Pamięć o kraju przodków Kanadyjczyków ukraińskiego pochodzenia jest jednym z najważniejszych motywów *Kalyna's Song (Piosenka Kalyny, 2003)*, powieści o dorastaniu autorstwa pisarki i literaturoznawczynie Lisy Grekul⁵⁶. „Mogę nie mówić po ukraińsku, ale wciąż czuję się Ukrainką. I mogę czuć się Ukrainką, ale to nie znaczy, że jestem winna każdej historycznej niesprawiedliwości popełnionej przez innych Ukraińców” – stwierdza Coleen, jej główna bohaterka⁵⁷. Na kartach *Kalyna's Song* niemówiąca po ukraińsku zasymilowana Kanadyjka, której przodkowie przybyli do Ameryki Północnej na długo przed II wojną światową, poszukuje własnej tożsamości⁵⁸. Jedną z najważniejszych osób w jej życiu okazuje się nauczycielka muzyki, siostra zakonna imieniem Maria, której pochodzenie jest początkowo dla protagonistki enigmą⁵⁹. Kobieta uczy Coleen o mało znanych ukraińskich kompozytorach muzyki klasycznej, sprzeciwiając się przy tym jednowymiarowemu przedstawianiu kultury ukraińskiej reprezentowanym przez tytułową Kalynę, kuzynkę głównej bohaterki⁶⁰. To właśnie miłość do muzyki zbliża je do siebie.

Siostra Maria, ukrywająca przez Coleen własne pochodzenie etniczne, okazuje się Ukrainką i opowiada nastolatce o swoim przez lata wypieranym doświadczeniu: w trakcie Holokaustu jej dzieci i mąż, mężczyzna polsko-żydowskiego pochodzenia, wraz z „setkami innych Polaków” zostali aresztowani

---

⁵⁴ Skrypuch, *Trapped*, 73.

⁵⁵ Shkandrij, *Ukrainian*, 67.

⁵⁶ W ciekawy sposób kwestię asymilacji i eksplorowania tożsamości etnicznej kanadyjskich Ukraińców i Polaków opisuje Heather Kirk w powieści *Warsaw Spring (Warszawska wiosna, 2001)*. Por. Mateusz Świetlicki, „The Entanglements of Polish Past and Canadian Present in Heather Kirk’s *A Drop of Rain* (2004)”, w: *Political Changes and Transformations in Twentieth and Twenty-first Century Children’s Literature*, red. Bettina Kümmerling-Meibauer i Farriba Schulz (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2023), 258.

⁵⁷ Lisa Grekul, *Kalyna's Song* (Regina: Coteau Books, 2003), 414.

⁵⁸ Weronika Suchacka, „*Za Hranetsiu*” – „*Beyond the Border*”: *Constructions of Identities in Ukrainian-Canadian Literature* (Augsburg: Wißner-Verlag, 2019), 332–346.

⁵⁹ Suchacka, „*Za Hranetsiu*”, 339.

⁶⁰ Suchacka, „*Za Hranetsiu*”, 340.

przez ukraińskich żołnierzy i zginęli w Auschwitz⁶¹. Jak mówi siostra Maria, jej ukraińskie pochodzenie „nie miało znaczenia. Byłam żoną Żyda. Mieszkałam w getcie z innymi Żydami”⁶². Coleen zauważa, że słuchając opowieści zakonniczki, jej ojciec „jest zaniepokojony tą częścią historii. Marszczy brwi, gdy siostra Maria opowiada o Ukraińcach, którzy dołączyli do SS. Chyba nie lubi słuchać o złych Ukraińcach. Chce wierzyć, że wszyscy jesteśmy dobrymi ludźmi. Nie dziwię mu się. Ci żołnierze musieli mieć wyprane mózgi”⁶³. Jak zauważa Weronika Suchacka w swej interpretacji *Kalyna's Song*, scena ta „sugeruje, że chociaż lojalność jest [...] kluczowym aspektem własnej etniczności, nie można być nią zaślepionym. Spoglądając na historię, oznacza to zmierzenie się z wszystkimi jej aspektami, pozytywnymi oraz negatywnymi”⁶⁴. O tej potrzebie mówi siostra Maria, odwołując się do trudnej historii Ukraińców: „[n]aród ukraiński zawsze cierpiał. Dlatego staram się wybaczyć tym żołnierzom. To trudne, ale wybaczam. Ludzie robią to, co muszą, aby przetrwać, tak? Może zrobiłabym to samo. Kim jestem, by ich potępiać?”⁶⁵. Cytat ten wskazuje na uwikłaną pozycję większości mieszkańców skrwawionych ziem, pozycjonującą ich poza ramy prostych kategorii ofiara-oprawca.

Problematyka ukraińsko-polskiego konfliktu pamięci oraz selektywności i subiektywności dyskursów mnemoniczych pojawia się w ostatniej części powieści Grekul, gdy Coleen spotyka w Afryce Polkę imieniem Katja⁶⁶. Dziewczyna od razu zaczyna okazywać protagonistce niechęć i mówi: „Twoi ludzie to tchórze. Tchórze i zdrajcy. Nie mają sumienia. Mordują niewinnych ludzi bez zastanowienia. Powiedz mi. Jakie to uczucie być jedną z nich?”, na co bohaterka odpowiada „Nie wiem, o czym mówisz”⁶⁷. Mimo odruchowego zaprzeczenia, w myślach Coleen dodaje: „wiem. Mówi o wojnie. Mówi o siostrze Marii”⁶⁸. Atak werbalny Katji sprawia, że bohaterka zaczyna interesować się związkami historycznymi Polski i Ukrainy. W bibliotece znajduje książkę, w której opisane są trudne relacje polsko-ukraińskie na przestrzeni wieków i robi szczegółowe notatki dla Katji, chcąc pokazać jej, że to, co wie o historii, także jest uproszczone, gdyż wielokrotnie to Ukraińcy byli ofiarami Polaków. Coleen i Katja sprzecząją się więc o martyrologiczną pozycję Polski i Ukrainy,

⁶¹ Grekul, *Kalyna's Song*, 136.

⁶² Grekul, *Kalyna's Song*, 136.

⁶³ Grekul, *Kalyna's Song*, 136–137.

⁶⁴ Suchacka, „*Za Hranetsiu*”, 341.

⁶⁵ Grekul, *Kalyna's Song*, 136–137.

⁶⁶ Por. Suchacka, „*Za Hranetsiu*”, 350.

⁶⁷ Grekul, *Kalyna's Song*, 322.

⁶⁸ Grekul, *Kalyna's Song*, 322.

ignorując uwikłane, szare strefy ich historii. Przywołując słowa Rothberga, „[p]orównywanie, podobnie jak pamięć, należy uznać za proces twórczy (wytworza bowiem nowe przedmioty i nowe sposoby patrzenia), a nie wyłącznie odtwarzający już zastane elementy, które są lub nie są ‘jak’ inne, zastane elementy”⁶⁹. Po symbolicznej akceptacji win swych narodów i zrozumienia bezproduktywnego charakteru martyrologii, pod koniec powieści obie dziewczyny uświadamiają sobie, że „Historia nie jest taka prosta” i postanawiają zostać przyjaciółkami⁷⁰.

PODSUMOWANIE

Analizując ukraińsko-polskie dyskursy pamięciowe po 1989/1991 roku, Grzegorz Motyka zauważa, że Polacy wciąż walczą o oficjalne przeprosiny za antypolską akcję UPA, zaś „przebaczenie i prośba o przebaczenie” to dominująca pozycja w polityce Ukrainy⁷¹. Gloryfikacja UPA, szczególnie Romana Szuchewycza i Stepana Bandery, obecnych na koszulkach, kubkach i znaczkach pocztowych, w większości pozbawiona krytycznego spojrzenia na ich rolę w czystce Polaków i pogromach antyżydowskich, przez lata marginalna i związana głównie z wąską grupą nacjonalistów, nasiliła się w trakcie Pomarańczowej rewolucji, rewolucji godności i wojny rosyjsko-ukraińskiej, spotykając się przy tym z otwartą krytyką ze strony Polski, Izraela i Niemiec. Co więcej, jest aktywnie wykorzystywana w antyukraińskiej propagandzie Władimira Putina, którą te same kraje otwarcie potępiają. „Nie ma powodu sądzić, byśmy byli lepsi etycznie od Europejczyków z lat trzydziestych i czterdziestych XX wieku bądź mniej podatni na idee pokroju tych, które tak skutecznie głosił i zrealizował Hitler” – pisze Snyder w *Czarnej ziemi*⁷². Jednak biorąc pod uwagę relacje polsko-ukraińskie w ostatnich trzech dekadach – a szczególnie od eskalacji rosyjsko-ukraińskiej wojny na początku 2022 roku – Polacy i Ukraińcy wydają się mniej podatni na putinowską propagandę i próby skłócenia obu narodów.

Omówione w niniejszym artykule anglojęzyczne powieści Marshy Forchuk Skrypuch i Lisy Grekul, Kanadyjek ukraińskiego pochodzenia, przyczyniają

---

⁶⁹ Rothberg, *Pamięć wielokierunkowa*, 40.

⁷⁰ Grekul, *Kalyna's Song*, 436.

⁷¹ Por. Motyka, *Wołyń* 43.

⁷² Timothy Snyder, *Czarna ziemia: Holokaust jako ostrzeżenie*, tłum. Bartłomiej Pietrzyk (Kra-ków: Znak Horyzont, 2015), 415.

się do popularyzacji w Ameryce Północnej wizji historii II wojny światowej, w której zarówno Ukraińcy, jak i Polacy jawią się jako ofiary Hitlera i Stalina oraz podmioty uwikłane w sieć totalitarnych reżimów. Wizja historii ukraińsko-polskiej zaproponowana przez te autorki jest o tyle ciekawa, że wykracza poza tę obecną w większości polskich i ukraińskich książek dla najmłodszych. W swych bestsellerowych powieściach Skrypuch skupia się na pokazaniu przyjacielskich relacji polskich i ukraińskich postaci, omijając przy tym ich bardziej problematyczny wymiar, szczególnie ten związany z działalnością OUN/UPA. Natomiast Grekul *Kalyna's Song*, w utworze skierowanym do starszych odbiorców niż dwie trylogie Skrypuch, pokazuje konflikt pamięci i próbę podjęcia polsko-ukraińskiego pojednania. Mimo że w dwie dekady po ukazaniu się powieści tej ukraińsko-kanadyjskiej autorki pamięć historyczna Polaków i Ukraińców wciąż stanowi kość niezgody, widoczna w ostatnich latach bliska współpraca daje nadzieję, że przepracowanie zbiorowych traum jest możliwe. W końcu dialog „może tworzyć solidarność, nawet jeśli ujawnia uwikłanie”⁷³.

BIBLIOGRAFIA

PODMIOTOWA

- Grekul, Lisa. *Kalyna's Song*. Regina: Coteau Books, 2003.
- Kirk, Heather. *Warsaw Spring*. Toronto: Dundurn, 2001.
- Langston, Laura. *Lesia's Dream*. Toronto: HarperTrophyCanada, 2003.
- McCrina, Amanda. *Traitor*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2020.
- McCrina, Amanda. *The Silent Unseen*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2022.
- Skrypuch, Marsha Forchuk. *Hope's War*. Toronto: Dundurn Press, 2001.
- Skrypuch, Marsha Forchuk. *Stolen Child*. Toronto: Scholastic Canada, 2010.
- Skrypuch, Marsha Forchuk. *Making Bombs for Hitler*. Toronto: Scholastic Canada, 2012.
- Skrypuch, Marsha Forchuk. *Underground Soldier*. Toronto: Scholastic Canada, 2014.
- Skrypuch, Marsha Forchuk. *Don't Tell the Enemy*. Toronto: Scholastic Canada, 2018.
- Skrypuch, Marsha Forchuk. *The War Below*. New York: Scholastic, 2018.
- Skrypuch, Marsha Forchuk. *Don't Tell the Nazis*. New York: Scholastic, 2019.
- Skrypuch, Marsha Forchuk. *Trapped in Hitler's Web*. New York: Scholastic, 2020.
- Skrypuch, Marsha Forchuk. *Stolen Girl*. New York: Scholastic, 2020.
- Skrypuch, Marsha Forchuk. *Traitors Among Us*. v: Scholastic, 2021.
- Warwaruk, Larry. *Andrei and the Snow Walker*. Regina: Coteau Books, 2002.

---

⁷³ Rothberg, *Implicated*, 20.

Litteken, Erin. *The Lost Daughters of Ukraine*. London: Boldwood, 2023.

PRZEDMIOTOWA

- Bosmajian, Hamida. *Sparing the Child: Grief and the Unspeakable in Youth Literature about Nazism and the Holocaust*. New York–London: Routledge, 2003.
- Himka, John-Paul. „Ukrainian Collaboration in the Extermination of the Jews During the Second World War: Sorting Out the Long-Term and Conjunctural Factors”. W: *The Fate of the European Jews 1939–1945: Continuity or Contingency? Studies in Contemporary Jewry XIII*, red. Jonathan Frankel (170-189). New York: Oxford University Press, 1997.
- Himka, John-Paul. „A Central European Diaspora under the Shadow of World War II: The Galician Ukrainians in North America”. *Austrian History Yearbook*, nr 37 (2006): 17–31.
- Himka, John-Paul. „The Reception of the Holocaust in Postcommunist Ukraine.” W: *Bringing the Dark Past to Light. The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*, red. John-Paul Himka i Joanna B. Michlic, 626–653. Lincoln: University of Nebraska Press, 2013.
- Himka, John-Paul. *Ukrainian Nationalists and the Holocaust: OUN and UPA's Participation in the Destruction of Ukrainian Jewry, 1941–1944*. Stuttgart–Hannover: Ibidem-Verlag, 2021.
- Hundorova, Tamara. *Pislyachornobyl's'ka biblioteka. Ukrayins'kyi literaturnyy postmodern*. Kijów: Krytyka, 2005.
- Kertzer, Adrienne. *My Mother's Voice. Children, Literature, and the Holocaust*. Peterborough: Broadview Press, 2002.
- Kidd, Kenneth B. *Freud in Oz: At the Intersections of Psychoanalysis and Children's Literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2011.
- Kobielska, Maria. *Polska kultura pamięci w XXI wieku: dominanty. Zbrodnia katyńska, powstanie warszawskie i stan wojenny*. Warszawa: IBL PAN, 2016.
- Kokkola, Lydia. *Representing the Holocaust in Children's Literature*. New York–London: Routledge, 2003.
- Matusiak, Agnieszka. *Wyjść z milczenia: dekolonialne zmagania kultury i literatury ukraińskiej XXI wieku z traumą posttotalitarną*. Wojnowice–Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej, 2018.
- Motyka, Grzegorz. *Akcja „Wisła” '47' Komunistyczna czystka etniczna*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023.
- Motyka, Grzegorz. *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2011.
- Motyka, Grzegorz. *Wołyń' 43*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016.
- Motyl, Alexander J. *The Turn to the Right: The Ideological Origins and Developments of Ukrainian Nationalism, 1919-1929*. Nowy Jork: Columbia University Press, 1980.
- Oziewicz, Marek. „Bloodlands Fiction: Cultural Trauma Politics and the Memory of Soviet Atrocities in *Breaking Stalin's Nose, A Winter's Day in 1939* and *Between Shades of Gray*.” *International Research in Children's Literature*, nr 9 (2) (2016): 146–161.
- Portnow, Andrij. „Kontekstualizatsiia Stepana Bandery”. W: *Strasti za Banderouiu* red. Tarik Cyril Amar, Ihor Balyn's'kyi i Yaroslav Hrytsak, 388–393. Kijów: Hrani-T, 2010.
- Rossoliński-Liebe, Grzegorz. „Celebrating Fascism and War Criminality in Edmonton. The Political Myth and Cult of Stepan Bandera in Multicultural Canada.” *Kakanien Revisited* 12 (2010): 1–16.

- Rossoliński-Liebe, Grzegorz. „Holocaust Amnesia. The Ukrainian Diaspora and the Genocide of the Jews”. W: *Holocaust and Memory in Europe*, red. Thomas Schlemmer i Alan E. Steinweis, 107–143. Berlin–Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2016.
- Rothberg, Michael. *Pamięć wielokierunkowa. Pamiętanie Zagłady w epoce dekolonizacji*. Tłum. Katarzyna Bojarska. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, 2015.
- Rothberg, Michael. *The Implicated Subject: Beyond Victims and Perpetrators*. Redford: Stanford University Press, 2019.
- Rybak, Krzysztof. *Obrazowanie Zagłady. Narracje holokaustowe w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2023.
- Schwebel, Sara L. *Child-Sized History: Fictions of the Past in U.S. Classrooms*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2011.
- Shkandrij, Myroslav. *Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology, and Literature, 1929-1956*. New Haven–London: Yale University Press, 2015.
- Snyder, Timothy. *Czarna ziemia: Holokaust jako ostrzeżenie*. Tłum. Bartłomiej Pietrzyk. Kraków: Znak Horyzont, 2015.
- Snyder, Timothy. *Rekonstrukcje narodów. Polska, Ukraina, Litwa i Białoruś 1569-1999*. Tłum. Magda Pietrzak-Merta. Sejny: Pogranicze, 2006.
- Snyder, Timothy. *Skrwawione ziemie: Europa między Hitlerem a Stalinem*. Tłum. Bartłomiej Pietrzyk. Kraków: Nowy Horyzont, 2018.
- Suchacka, Weronika. „Za Hranetsiu” – “Beyond the Border”: *Constructions of Identities in Ukrainian-Canadian Literature*. Augsburg: Wißner-Verlag, 2019.
- Świetlicki, Mateusz. „The Entanglements of Polish Past and Canadian Present in Heather Kirk’s *A Drop of Rain* (2004)”. W: *Political Changes and Transformations in Twentieth and Twenty-first Century Children’s Literature*, red. Bettina Kümmerling-Meibauer i Farriba Schulz, 253–272. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2023.
- Świetlicki, Mateusz. *Next-Generation Memory and Ukrainian Canadian Children’s Historical Fiction: The Seeds of Memory*. New York–London: Routledge, 2023.
- Tabaszewska, Justyna. *Pamięć afektywna*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2022.
- Umland, Andreas i Yuliya Yurchuk. „Introduction: The Organization of Ukrainian Nationalists and European Fascism During World War II”. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society* 6 (1) (2020): 181–203.
- Wójcik-Dudek, Małgorzata. *W(y)czytać Zagładę. Praktyki postpamięci w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016.
- Wylęgała, Anna. „Bohaterowie czy kolaboranci? Pamięć o UPA na Ukrainie Zachodniej”. W: *20 lat rzeczywistości poradzieckiej. Spojrzenie socjologiczne*, red. Małgorzata Głowacka-Grajper i Robert Wyszynski, 134–154. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
- Wylęgała, Anna. „Co jest nie tak? Raz jeszcze o polsko-ukraińsko-żydowskim trójkącie”. *Kultura Liberalna*, 02.08.2018. <https://kulturaliberalna.pl/2018/08/02/wylegala-polityka-historyczna-ukraina-pamiec-wolyn/>.
- Wylęgała, Anna. „Entangled Bystanders: Multidimensional Trauma of Ethnic Cleansing and Mass Violence in Eastern Galicia”. W: *Trauma, Experience and Narrative in Europe after World War II*, red. Ville Kivimäki i Peter Leese, 119–149. London: Palgrave Macmillan, 2022.
- Wylęgała, Anna. „The Absent ‘Others’: A Comparative Study of Memories of Displacement in Poland and Ukraine”. *Memory Studies* 2015: 1–17.

Yurchuk, Yuliya. *Reordering of Meaningful Worlds: Memory of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army in Post-Soviet Ukraine*. Stockholm: Stockholm University, 2014.

Zahorovs'ka, Liubow. *#MoyaUPA*. Lwów: Wydawnictwo Staroho Leva, 2022.

PRZYJACIELE I/LUB WROGOWIE.
OBRAZY RELACJI POLSKO-UKRAIŃSKICH
W KANADYJSKIEJ PROZIE HISTORYCZNEJ DLA DZIECI I MŁODZIEŻY

Streszczenie

W centrum dyskursów mnemonicznych ukraińskiej diaspory w Kanadzie znajdują się wydarzenia transkontynentalne, łączące Ukrainę z Kanadą. Na przestrzeni ostatnich kilku dekad kanadyjscy i amerykańscy pisarze pochodzenia ukraińskiego – jak również ci niemający bezpośrednich związków z Ukrainą – wprowadzili tematykę skomplikowanych relacji między Polską i Ukrainą do literatury pisanej po angielsku – co ciekawe, głównie tej skierowanej do młodych czytelników. Powieści historyczne takich kanadyjskich pisarek, jak Marsha Forchuk Skrypuch i Lisa Grekul cieszą się sporą popularnością i wpływają na kształtowanie się pamięci kolejnych pokoleń nie tylko Kanadyjczyków i Amerykanów, ale także, biorąc pod uwagę liczne przekłady ich powieści, czytelników w innych krajach. Po krótkim przedstawieniu różnic w dyskursach pamięciowych Polski i Ukrainy, autor niniejszego artykułu skupia się na przybliżeniu mało znanych w naszych regionie książek Skrypuch i Grekul i na pokazaniu głównych sposobów przedstawiania w kanadyjskiej literaturze dziecięcej i młodzieżowej relacji polsko-ukraińskich.

Słowa kluczowe: Kanada; Ukraina; Polska; pamięć kolejnego pokolenia; literatura dziecięca; diaspora

FRIENDS AND/OR ENEMIES.
IMAGES OF POLISH-UKRAINIAN RELATIONS
IN CANADIAN CHILDREN'S AND YOUNG ADULT HISTORICAL FICTION

Summary

Transcontinental events linking Ukraine and Canada are at the center of the mnemonic discourses of the Ukrainian diaspora in Canada. Over the past few decades, Canadian and American writers of Ukrainian descent and those with no direct ties to Ukraine have introduced the theme of the complicated relationships between Poles and Ukrainians into literature written in English – notably, primarily that aimed at young readers. Popular historical novels by Canadian writers have influenced the formation of next-generation memory not only of Canadians and Americans but also of readers in other countries, given the numerous translations of novels by such authors as Marsha Forchuk Skrypuch. After briefly outlining the differences in the mnemonic discourses in Poland and Ukraine, this article shows how Polish-Ukrainian relations are depicted in selected books by Marsha Forchuk Skrypuch and Lisa Grekul.

Keywords: Canada; Ukraine; Poland; next-generation memory; children's literature; diaspora